

LINAS KONTRIMAS

Vytauto Didžiojo universitetas

DOI: doi.org/10.35321/all84-17

INFORMACINĖ, ŽINIŲ¹ APLINKA: STRUKTŪRA, VEIKIMAS

0. ĮŽANGA

Niekam nekyla abejonių dėl to, kad gyvename supami daiktiškos, materijos aplinkos. Jos egzistavimo nereikia įrodinėti, pakanka apžvelgti artimą savo aplinką, paliesti netoli esančius daiktus, žmones.

Lygiai taip pat neabejojame dėl savo vidinės, sakome – psichinės, dvasinės aplinkos. Tačiau, skirtingai nei su regimais dalykais, neregimieji reikalauja nuolat juos pažinti, nuolat su jais kurti savo individualų arba grupei būdingą santykį.

Taip yra su žmogaus vidiniu pasauliu, taip yra ir su socialine aplinka: ji nuolat kinta visuomenei keičiantis, kitados galiojusios tvarkos griūna arba yra peržiūrimos ir įvertinamos naujai.

Bene plačiausia ir daugiausiai likimų apimanti aplinka gali būti pavadinta istorija. Akivaizdu, kad ir ji gali būti dalijama į begales atkarpų: žemės, tautos, valstybės, asmens... Pasirinkimas priklauso nuo mūsų.

Bet tai tik parodo, kad subjektyvus požiūris čia yra lemiamas ir (nesvarbu, subjektas yra vienas žmogus ar viena bendruomenė, ar viena valstybė. Jei toks požiūris tinka daugeliui arba gali pasiūlyti aplinkų paaiškinimus, tinkančius daugumai arba ilgam laikui, toks požiūris, sakykime – teorija, išgalioja ir lieka galioti kartų kartoms. Taip yra atsitikę su filosofinėmis mokyklomis (teorijomis), įvairiomis šviesuoslių išvalgomis, religijomis ir pan.

¹ Rašau abu terminus – informacinis ir žinių, bet derėtų vartoti vieną, jo turėtų pakakti. Mano širdis linksta prie žodžio „žinios“, bet ar nebus tada dalykai suprantami siauriau? Nes, pavyzdžiui, socialinėje terpėje neverbalinė komunikacija jos dalyviams gali būti informacija, bet ne žinia. Kita vertus, žinojimas apie konkrečius neverbalinės komunikacijos priemones – ir žinia, ir informacija vienu kartu.

Matyt, kad reikia sutikti su požiūriu, jog lygiai kaip fiziniuose moksluose, kurie juk nesukuria naujų fizinių realybių, bet didėjant išminčiai suprantama ir atsiranda naujus dėsnius, principus, taip ir socialiniuose, humanitariniuose moksluose laikui tekant ir visuomenei keičiantis, atsiranda naujos teorijos, nauji paaiškinimai tam, kad galėtume geriau suprasti save ir mus supančias aplinkas.

Pavyzdžiui, technologijos šiais laikais sukūrė specifinę aplinką, daiktišką, bet tuo pačiu, jei siaurinsime technologijų suvokimą iki ryšių, technologijos paskatino sukurti ir papildomą socialinę aplinką, šiandien ne visai teisingai vadinamą socialiniais tinklais.

Lygiai taip pat šiuolaikinės visuomenės gyvena tirštose informacinėse arba žinių aplinkose, gerokai kitokiose nei, tarkime, Gotikos ar Renesanso žmogus. Toji aplinka neatsirado moderniais laikais, bet būtent šiais laikais informacinėje, žinių aplinkoje atsirandantys, ilgesniam ar trumpesniam laikui įsitvirtinantys dalykai veikia mūsų supratimus ir elgesį. Neretai galima girdėti, kad mes esame tuo, kuo pripildome save iš žinių aplinkos.

Klausimas: ar toji aplinka dabar įgijo kiekybinę persvarą, ar turi ir kokybinių skirtumų?

Atsakymo lengviausiai ieškoti mėginant suprasti ir paaiškinti šią aplinką. Žinoma, subjektyviai ir tik vienu iš daugelio įmanomų būdų.

Pierre'o Bourdieu laukų teorija ir informacinė, žinių aplinka

Prancūzų sociologo, filosofo Pierre'o Bourdieu laukų teorija yra stiprus teorinis modelis, leidžiantis analizuoti socialinę aplinką labai plačiai. Mėginamas suprasti visaapimančią informacinę, žinių aplinką, pakankamai dėsningai atsiremiamiau į prancūzo teoriją, kuris taip pat ieškojo būdo paaiškinti pasaulį kaip visumą, jungiančią labai daug skirtybių ir įvairovių.

Įdomu buvo sužinoti, kad „lauko koncepciją Bourdieu pirmiausia pritaikė būtent literatūrai, tik po to perkėlė ją ir kitoms socialinėms erdvėms. Jo tvirtinimu, lauko sąvoka literatūros studijose primena, kad kūriniai sukurti konkrečiame socialiniame pasaulyje su savomis institucijomis bei specifiniais dėsniais, sykiu ji artikuliuoja santykišką meninės produkcijos savarankiškumą, uždarumą, palyginti su platesnėmis politinėmis, ekonominėmis ir socialinėmis struktūromis patirties.“²

Man tai svarbu, nes čia veikia savotiška analogija: informacijos ir žinių pagalba, mes, lygiai kaip ir literatūros kūrinijos, dėliojame, grupuojame, kuriame

² Jakonytė Loreta 2015: Pierre Bourdieu's Sociology of Literature. – *Literatūra* 47(1), 57–72.

savo supratimus, žinojimą. Visa tai gali likti tik vidiniais svarstymais, o gali virsti ir įveiksmintu kūrinium – tarkime, pasakojimu, nuomone ir pan.

Kaip veikia ir kas svarbu laukų teorijoje? Kaip ir kiekvienoje teorijoje, svarbu prisiminti svarbiausiais sąvokas ir veikimo principus. Bourdieu laukas – socialinių ryšių sistema, turinti savitą veikimo logiką, struktūrą ir taisykles. Tokių požymių turinčių socialinių junginių yra daug, todėl ir laukų gali būti ne vienas, pavyzdžiui, galios, kultūros, meno, mokslo, politikos ir pan. laukai³.

Autorius buvo veikiamas K. Markso teorijų, todėl ir laukų teorijoje nemažai ekonominių terminų, kai kur net suskamba dermė su komunistinėmis klasių kovos teorijomis. Tačiau tai žinant, prisimenant, kad teorijos gali veikti mąstytojus labai skirtingai įkvėpdamos, žinant, kad Bourdieu tyrimo objektas yra kitoks, nėra sunku skaityti ir suprasti prancūzo teorijos logiką ir grakštų konceptualumą.

Taigi laukas turi savo centrą, branduolį, kuriame telkiasi dominuojantieji. Lauke yra ir tie, kuriems dominuojama.

Laukų struktūra nuolat keičiasi, o kaitos dinamiką apibūdina *kovos* sąvoka: čia nuolat vyksta konfliktai, konkurencinė kova, o jos tikslas yra pasiekti *laimėjimus* – sukaupti *galios* ir *kapitalo*. Jie būtini tam, kad galėtumei dominuoti, reiškia – išsaugoti tinkamą lauko status quo arba keisti lauką pagal savo sukurtas taisykles.

Kaupiamas yra įvairus *kapitalas*: *ekonominis* (turtas, pinigai ir pan.), *kultūrinis* (išsilavinimas, žinios ir pan.), *socialinis* (elgesys, ryšiai ir pan.). Dar yra *simbolinis* kapitalas (įgyta padėtis, reputacija ir pan.), kuris tarsi apjungia pirmų trijų teikiamas naudas. Sąvokos kultūrinis kapitalas, simbolinis kapitalas yra Bourdieu sukurtos sąvokos.

Analizuojant laukus yra labai svarbūs santykiai. Todėl teorijoje atsiranda *agentas* – veikėjas. Juo gali būti asmuo, grupė, institucija ir t. t.

Bourdieu šioje vietoje įveda dar vieną savo sukurtą sąvoką – *habitus*. Tai yra įsitikinimų visuma, rinkinys, lemiantis agento suvokimus, vaizduotę, mąstymą, emocijas, poreikius, motyvus ir kt. *Habitus* yra socializacijos rezultatas, įgytas kaupiant patirtį, jo turinys – individualia patirtimi sukauptos dispozicijos.

Matosi, kad Bourdieu modelis yra suręstas pakankamai tvirtai ir juo remiantis galima aiškinti socialines aplinkas. Matyt, pats autorius labai nesunkiai į savo sistemą įtrauktų ir informacinę, žinių aplinką, gali būti, kad ją tiesiog pavadintų lauku. Juo labiau, kad Bourdieu sukurtos sąvokos *kultūrinis kapitalas* viena dedamųjų – žinios.

³ Pierre Bourdieu, Loïc J. D. Wacquant 2003: Įvadas į reflektiviąją sociologiją, Vilnius: Baltos lankos.

Tačiau šioje vietoje aš darau kitokią prielaidą: skirtingai nei Bourdieu, aš informacijos ir žinių kuriamo pasaulio nevadinu lauku, o – atskira aplinka. Laukas, nors ir sunkiai, bet teoriškai turi ribas. Aplinkos dažniausiai pasiduoda aprašymui, tyrimui, bet ribų jos neturi.

Šiuolaikinis pasaulis, realusis ir virtualusis, sukuria informacija ir žiniomis užpildytas aplinkas, kurios pačios tampa sistemomis, kurios pačios veikia ir kuria socialines aplinkas.

Jei kalbėtume Bourdieu teorijos rėmuose, informacija ir žinios gali būti ir priežastis, ir priemonė, t. y. gali būti dominuojanti arba ir pati dominuojama (pavyzdžiui, papildoma, iškraipoma ir pan.).

Kitas dalykas, kodėl Bourdieu laukų teorija kol kas tik įkvepia ieškoti papildomo būdo paaiškinti pasaulį, o ne sekti jau sukurtu modeliu yra tas, kad skirtingai nei laukų teorija, informacinės, žinių aplinkos modelis kalba ne tik ir ne tiek apie socialinius fenomenus, bet ir apie visai kitą, medijomis sukuriamą ir informacija užpildomą realybę, technologijų pagalba galinčią egzistuoti tuo pačiu metu kaip ir įprastoji realybė.

1. INFORMACINĖ, ŽINIŲ APLINKA⁴

1. a. Sandara

Skirtingai nei daiktiškieji arba, pavyzdžiui, technologiniai laukai (vartoju daugiskaitą, nes mes gyvename labai skirtinguose daiktų laukuose, jie priklauso ir nuo valstybės turtingumo, ir nuo konkretaus asmens, šeimos pajėgumų susikurti daiktišką aplinką), informacinė, žinių aplinka neturi apčiuopiamų ribų.

Skaitmeninė ir technologinė pažanga vis labiau ir labiau leidžia bet kuriam valią ir norą pareiškusiam asmeniui prisijungti prie nesuskaičiuojamų žinių klodų, saugomų virtualiose laikmenose. Tokiais atvejais nebe pats žinių aplinkos buvimas tampa svarbus, bet noras juo naudotis ir išmanymas, kur ir kokių žinių ieškoti.

Informacinę, žinių aplinką sudaro trijų rūšių fenomenai:

- 1) naujienos;
- 2) faktai: (a) įrodyti; (b) abejotini; (c) neįrodyti; (d) pseudo / netikri;
- 3) nuomonės: (a) pagrįstos (subjektyvios ir objektyvios); (b) nepagrįstos (subjektyvios ir objektyvios).

⁴ Toliau tekste aplinką apibūdinamas vartosiu arba abu terminus „informacinė, žinių“, arba po vieną, bet visada jie veiks kaip sinonimai, vienas papildantis antrą.

Gryna išraiška žinios mums atsiskleidžia retai, tiksliau, mes patys jas gryniju pavidalu vartojame retai. Ir tai yra normalu, nes tokį vartojimą lemia kitas svarbus dalykas – žinių kaupimo formos.

1. b. Žinių kaupimas

Mums įprasta manyti, kad žinios yra saugomos, pavyzdžiui, enciklopedijose, knygose, žiniasklaidos kanalų turinyje ir t. t. Taip, jos saugomos ir ten, tačiau norint geriau suprasti žinių aplinkos fenomeną, reikia papildomos, sakyčiau, metastruktūros, kuri leistų aiškiau suprasti informacinę aplinką ir žinių cirkuliaciją.

Žinios kaupiamos trijų rūšių talpyklose:

- 1) kintančiose;
- 2) pereinamosiose;
- 3) (sąlygiškai) stabiliose.

Kintančios kaupyklos yra visos tos, kuriose žinios cirkuliuoja, mainosi, lydo, žodžiu, keičiasi ir pasiduoda keitimui abiem prasmėmis: jomis galima keistis ir jas galima keisti.

Tokių talpyklų pavyzdys – kalba pati savaime, žiniasklaidos, socialinių medių turinys ir pan. Tarkime, naujienos neretai reiškiasi ir yra saugomos, apdorojamos būtent šioje kaupykloje (galima vartoti ir žodį „terpė“).

Pereinamosios talpyklos yra subtilesnės ir ne tokios apčiuopiamos. Jų pavyzdžiai galėtų būti nuostatos, stereotipai, papročiai ir pan. Beje, nuomonės neretai laikosi būtent šioje terpėje.

Sąlygiškai stabilios žinių talpos yra mokslo žinios, enciklopedijos, kai kurios religinės, kultūrinės dogmos. Taigi faktai mėgsta būti saugomi šioje terpėje.

Beje, gali kilti klausimas, koks skirtumas tarp kai kurių pereinamųjų ir sąlygiškai stabilių talpyklų jei, pavyzdžiui, kalbame apie kai kurias dogmas ir papročius, o ir tarsi norėtusi juos matyti telkiamus arba vienoje, arba kitoje kaupykloje.

Reikalas tas, kad skirtingai nei materialinei tikrovei pažinti ir įvardinti (o ir tą padaryti neretai nėra paprasta ir lengva), žinių aplinkoje esančių fenomenų supratimas ir grupavimas yra susijęs su gerokai subtilesniais dalykais. Tarkime, su išsilavinimu, su galimybėmis daryti įtaką, gebėjimu formuoti nuomones ir išlaikyti jas ilgą laiką.

Štai žinių aplinkos faktas, kuris yra abejotinas ir greičiau netikras, paremtas subjektyvia nuomone, galėtų skambėti taip: mano dievas yra vienintelis ir pagrindinis, todėl kitų sukurti dievo vaizdiniai ir kultai neturi teisės egzistuoti.

Tokia forma žinių lauke egzistuojantis darinys gali būti pereinamoje kaupykloje – iki ją kažkas patvirtins, paneigs arba įtvirtins. Lygiai taip pat ji gali būti sąlygiškai stabilioje kaupykloje, nes čia ją išlaiko didelė, neretai totali viso žinių lauko politinė, jėgos kontrolė.

Žinių aplinka kaupyklose gali įgauti labai konkrečias išraiškas. Tada sakome: kultūros naujienos, mokslo žinios ir pan.

Situacija taps aiškesnė, kai pereisime prie pagrindinių informacinės, žinių aplinkos veikimo principų.

1. c. Žinių aplinkos veikimas

Jau minėjau, kad žinių aplinką sudaro trijų rūšių fenomenai. Paprastai jie būva pasyvioje formoje, grynoje išraiškoje. Jie aktyvuojami tada, kai kažkas ima tuos fenomenus vartoti, konstruoti įvairaus sudėtingumo ir įvairios aprėpties žinių aplinkas⁵.

Taigi atėjome prie taško, kuriame paaiškėja, kad informacinė aplinka gali būti pasyvi ir aktyvi. Taip pat paaiškėjo, kad kiekvienas iš mūsų gali kurti (konstruoti) savo žinių aplinką arba įsijungti į jau egzistuojančią ir tapti jos dalyviu-vartotoju, o gal – konstruktoriumi.

Šioje vietoje galima daryti vieną prielaidą: pasyvios formos žinios visai įmanomai galėtų būti įvardintos kaip informacija, o aktyvuota informacija – žinia, žinojimu.

Informacinės, žinių aplinkos veikimas nėra sudėtingas. Visos žinios pirmiausiai atsiranda kaip naujienos. Tai momentas, kai kažkas nežinomo tampa žinomu. Gal todėl lietuvių kalboje žodis *žinia* yra pasyvi forma (galima sakyti – stabilus, įgavusi išraišką), o *žinojimas*, *sužinojimas* jau rodo aktyvią, veikimo stadiją.

Būta laikų, kai naujienų gyvenime neatsirasdavo labai daug, žinojimas, žinių aplinka buvo pakankamai stabili, statiška. Įsivaizduokime kokį tryliktojo amžiaus juvelyrą. Jo žinių aplinka buvo supinta iš retų amato naujienų, bendruomenės gyvenimo bei gal vienos kitos nesuprantamos žinios apie kažką tolimo, apie ką neseniai smuklėje tauškė pirklys.

⁵ Aš nesileisiu į labai įdomią diskusiją, ar žinios iš principo egzistuoja ir jos yra realios, tarkime, tada, kai aš apie jas negalvoju arba jų nežinau. Apie kolektyvinį žinojimą, kolektyvinę sąmonę kalbame šiais laikais, o praeityje, senose kultūrose, tarkime, jogų filosofijoje, buvo kalbama apie tam tikrą erdvę, kurioje yra visi žinojimai ir supratimai, reikia tik išmokti prie jų prisijungti. Kaip radijo bangos: jos egzistuoja ir be mūsų įsikišimo, bet tam, kad jas galėtume įdarbinti, mums reikia radijo imtuvų. Šioje vietoje verta pastebėti, kad kelti įvairaus kalibro klausimus, kai kalbame apie žmogų, sąmonę, prigimtį, verta ir dera nuolat, kai tik pasikeičia gyvenimo sąlygos, aplinkybės, žinojimo lygis. Tik tokiu būdu galima rasti kažką naujo, o ne sukctis ir sukctis tuo pačiu ištryptu ratu, prirakintiems tvirta žinojimo grandine.

Pastarojo žinių aplinka, nors gyvena tuo pat metu, nežymiai, bet skirsis. Bet galima spėti, kad naujienų cirkuliacija tokiose visuomenėse nebuvo labai intensyvi.

Taip atsitiko, kad moderniose visuomenėse už naujienų „gamybą“ didžia dalimi tapo atsakingi žurnalistai. Na, ne jie patys tas žinias sukonstruoja, bet jie sukonstruotas aptinka ir pateikia į žinių sklaidos kanalus.

Patikrintomis, patikimomis naujienos grįsta. Žurnalistika dar neseniai buvo svarbus žinių aplinkos sargas ir pildytojas. Tai lėmė ir pakankamai ribotas žinių transliavimo kanalų skaičius. Jų gausėjant, o jei įtrauksime socialinę žiniasklaidą, tai tektų sakyti – žinių transliavimo kanalų skaičiui sproguos iki begalybės, sprogo ir naujienų skaičius. Svarbu pabrėžti, kad neretai ne faktais, bet emociju turiniu pagrįstos ir nebūtinai patikimos bei patikrintos žinios tapo dominuojančia naujienų forma.

Nepaisant turinio, bet ir anų, ir šių laikų informacinės, žinių aplinkos veikimo principas liko toks pats: pirmiausiai žinojimas tampa naujiena, vėliau, o gal tuo pat metu, ji tampa nuomone ir (arba) faktu.

Jei žinių aplinkos veikimo principas nėra sudėtingas, kodėl taip nepaprasta susigaudyti, kur kokia žinia egzistuoja, kodėl taip skirtingai suprantame tuos pačius dalykus, kas verčia keisti nusistovėjusių žinių interpretacijas ir pan.? Šie klausimai siejasi su kitais dalykais – su žinių aplinkos veikėjais (Bourdieu terminu tariant – agentais) ir jų kuriamu, konstruojamu, audžiamu – kam kaip patinka, tinklu.

1. d. Žinių aplinkos veikėjai ir jų tinklai

Informacinės, žinių aplinkos veikėjais reikėtų įvardinti ir laikyti visus, kurie dalyvauja naujienų – nuomonių – faktų vartojime ir konstruoja skirtingo dydžio ir sudėtingumo žinių aplinkas.

Visiška tiesa: kaip visi planetos gyventojai yra čia egzistuojančio deguonies vartotojai, taip ir visi žmonės yra žinių aplinkos veikėjai.

Triviali tiesa neatrodo tokia paprasta, kai pasigilinsime į tuos žinių veikėjus ir jų rezgamus žinių tinklus. Būtent šioje vietoje kyla didžiausios problemos, nesuskalbėjimas, konfliktai, pasibaigiantys karais, o gal vienu, paskutiniu, karu.

Dvimatis modelis pateiktų pernelyg paprastą vaizdą: įsivaizduokite apskritimą, kurį ir pavadinkime žinių aplinka. Aplink šį apskritimą telkiasi ribotas (nes bet koks lapas bus ribotas) kiekis veikėjų, dvipusėmis strėlytėmis sujungtų su apskritimo briauna.

Tuos veikėjus įvardinkime šitaip: mokslininkai, verslininkai, kunigai, žurnalistai, mes, NVO, ministerijos ir t. t. Pildykime kol popieriaus lape lieka vietos. Mintis aiški: žinių aplinką kuria visi išvardinti ir netilpę į vieną sakinį veikėjai.

Lygiai taip pat žinių aplinka veikia ir pačius veikėjus. Kodėl? Nes veikėjo ryšio su informaciniu, žinių lauko kanalu vyksta abipusis eismas, o ištransliavus savo informaciją, savo žinias į bendrą apliną, garantuotai atgal gausi ne tas pačias, bet jau papildytas, pakeistas kitų veikėjų paskleista informacija, žiniomis.

Informaciniai karai neretai pralaimimi būtent todėl, kad yra taikomas toks dvimatis supratimo modelis. Žinias kontroliuojantys buvo ir bus linkę šios aplinkos vartotojus kuo ilgiau išlaikyti kaip tik dvimačiame modelyje, nes taip yra lengviau ir paprasčiau manipuluoti individualia ar kolektyvine sąmone.

Realybėje gi dvimatis modelis neegzistuoja. Suprasti jį vizualiai, reikėtų mažiausiai trimačio vaizdo: įsivaizduokite, kad milžiniškoje figūroje yra daugybė didesnių ir mažesnių taškelių – žinių la aplinkos veikėjų.

Jie visi aplinkui save paskleidžia tam tikrą spalvą arba spalvų derinį – žinių tinklą. Dalis veikėjų susijungę, jų tinklas – ryškesnis ir didesnis (sakykime, televizijos, portalo turinys, stiprios institucijos žinios, plačiai veikiančios kompanijos žinių tinklas ir pan.). Nepaisant to, laimei, o kartais – nelaimėi, šių tinklų negali nei matyti visi, nei pasiekti bet kas.

Informacinę, žinių aplinką būtų galima palyginti su nakties dangumi: tam tikromis sąlygomis – naktį, ryškiausia žvaigždė Saulė pasitraukia iš mums matomo lauko. Tada išvystame kitas žvaigždes, jų skleidžiamą šviesą, Mėnulio halą.

Žinių aplinkos ypatybė yra ta, kad ji niekada neturėjo ir neturės aiškių kontūrų, ribų, jos paties kitimas, arba veikėjų keliavimas tokia aplinka, gali būti beribis ir nesuvaldomas. Idealiu atveju. Realybėje yra kitaip.

Realybėje visada vyksta kova dėl žinių aplinkos valdymo. Hibridiniai karai, *fake news* – tai vis to karo už dominavimą informacinėje, žinių aplinkoje pavyzdžiai.

1. e. Kaip veikia žinių aplinkos veikėjai

Veikimo principus bus paprasčiau suprasti pasiremiant pavyzdžiu – analogija apie fizinę erdvę. Įsivaizduokime žmogų, kuris, būdamas būryje kitų, yra užėmęs daugiausiai teritorijos, įsikūręs patogiausiai: tarkime, spūsties metu traukinyje ar autobuse sėdi patogiai įsitaisęs ant dviejų kėdžių.

Arba kitas štai valdo didžiulius plotus gražiausios žemės, aptvertos neperžengiama tvora. Seniau – beveik visada, dabar – kai kada, toks fizinės erdvės užėmimo faktas buvo išskirtinumo, pergalės požymis.

Šiais laikais tai gali būti svarbu, bet daug svarbiau – valdyti žinių aplinką, dominuoti joje ir kontroliuoti jos turinį, žinias, nuomones, žodyną.

Antai ką reiškia kitados prasidėjusios televizijos kanalų reitingų varžytuvės? Siunčiama žinia, esą mes darome įtaką, mus verta sekti, žiūrėti, bet lygiai taip pat siunčiama žinia, kad esame kažkieno kuriamo pasaulio žinių aplinkoje. Tokias varžybas dabar perėmė elektroninė žiniasklaida, didieji portalai.

Žinių aplinkos veikėjų elgesio modelis visada toks pat: veikti primityviai arba labai sofistikuotai ir pageidauti pasiekti absoliutaus dominavimo. Reikia kontroliuoti ne tik žinių aplinkos sklaidos priemones, bet ir jos turinį. Kieno rankose tiesos, bet geriau – nusprendimo kas yra tiesa, monopolis, tas dominuoja informacinėje, žinių aplinkoje.

Kaip ir kokiomis konkrečiomis priemonėmis kažkoks asmuo ar grupė ima dominuoti žinių aplinkoje, yra atskiras ir visada naujas tyrimas, nes siejasi su konkrečia situacija, konkrečiais žmonėmis.

Mes niekada nepavargsime to daryti – aiškintis ir ieškoti, kodėl ir kaip banguoja žinių aplinkos galios centrai. Mes nepavargsime to daryti, nes esame socialios būtybės, esame būryje ir kiekvieną kartą, pasikeitus būriui, vienam jo nariui ar visumai, pasikeičia ir situacijos, jos reikalauja naujo tyrimo.

Gal todėl socialiniai mokslai, skirtingai nei gamtos, negali siekti tikslo išsiaiškinti visuomenės veikimo dėsnų ir juos fiksuoti taip tiksliai ir ilgalaikiškai, kaip tai daro fiziniai ar gamtos mokslai.

Pastarieji turi reikalą su sąlygiškai nejudančia, statiška realybe, tuo tarpu socialiniai mokslai visada susidurs su nuolat kintančia tyrimo aplinka. Pasikeitęs bent vienam jos nariui, keisis visa aplinka: nežymiai, jei to asmens įtaka ir dalyvavimas buvo silpnas, o gali keisti ir radikaliai, jei asmens įtaka socialinei aplinkai buvo didžiulė⁶.

Kadangi žinių aplinkos yra skirtingos – jos gali būti asmeninės, šeimos, draugų, profesinės grupės, valstybės ir t. t., – tai ir veikimo lygiai bus skirtingi. Tačiau bendri principai lieka tie patys: pirmiausiai žinių aplinkos veikėjai nori

⁶ Vieno asmens dingimas iš valstybės žinių aplinkos didelio pakitimo nesukels, tokio dingimo poveikis bus stiprus tik pačiam asmeniui, jo artimiesiems. Bet štai žymaus politiko, didelę įtaką turinčio valdininko ar tarnautojo pasitraukimas gali performatuoti žinių aplinką radikaliai. Elementarus tokio performavimo pavyzdys – rinkimai, kai pasikeitę veikėjai beveik naujai ima kurti politinių žinių aplinką. Ji visada bus kitokia, nepaisant mūsų noro pasiduoti iliuzijai, kad viskas yra tas pats, niekas nekinta, suprask – ne veikėjai, bet pati politinių žinių aplinka suveiks taip, kad mes galėsime įžvelgti dėsningumus, bendrus principus, taisykles. Bet tai, kaip minėjau – tik iliuzija. Žinių, informacinė aplinka nuolat kinta ir turi keistis mūsų mąstymas, santykis su pasikeitusia žinių aplinka. Ko mes turime mokytis, tai gebėjimo nuolat adaptuotis prie besikeičiančių socialinių aplinkų, o mano aptariamoje temoje – prie nuolat kintančios žinių aplinkos, turime mokėti plaukti ir banguoti kartu su šiuo įdomiu vandenynu.

dominuoti naujienų kūrybos, pateikimo ir interpretavimo srityje. Toks dominavimas leidžia įgyti turinio kontrolę net neturint žinių sklaidos kanalų kontrolės. Pavyzdžiui, aš galiu nekontroliuoti žinių portalą, bet mano paskelbta žinutė asmeniniame puslapyje ar socialiniame tinkle gali tapti dienos ar net mėnesio tema visuose pagrindiniuose kanaluose.

Koks skirtumas tarp skirtingų žinių aplinkų? Kuo didesnė aplinka, tuo ji sudėtingesnė, tuo sunkiau ją aprašyti, detalizuoti, apčiuopti visus jos veikimo principus, dėsnius, atpažinti ir įvardinti visus veikėjus. Tokia situacija iki šiol kankina daugelį socialinių mokslų mokslininkų, kurie mėgina žūtbūt pagauti nepagaunamą: sustabdyti socialinę tėkmę, aprašyti jos dėsnius, išanalizuoti veikėjus.

Bet socialiniai mokslai niekada neveiks ir, ačiū Dievui, negali veikti gamtos mokslų principu. Turėdami reikalą su skirtingais pasauliais, turime išmokti skirtingai juos vertinti. Tai reiškia, kad ne kopijuoti vienas kito darbo metodų, bet priešingai – puoselėti skirtingus ir mėgautis mums duota galimybe į pasaulį žiūrėti skirtingai tiriančiomis akimis, tik vėliau, mąstant, analizuojant, stabtelėti ir apibendrinti dalykus, liekančius ilgesniam arba labai trumpam laikui mūsų akiratyje.

Būtent tokios yra informacinės, žinių aplinkos. Štai paprasta, nesudėtinga asmens žinių aplinka. Joje gali būti keli veikėjai, tarkime, šeima. Arba mikroaplinka, kurią sudaro pora, jie kuria naują žinių aplinką. Iš pradžių jų pasakojimai, turinys liejasi, jungiasi, keičiasi, vėliau jis gali virsti visiškai nauja kokybe, o gali atsitikti taip, kad kieno nors pasakojimai, kieno nors pateikiamos naujienos, faktai, nuomonės ima dominuoti, o gal net gožti kito žmogaus pateikiamus faktus, naujienas, nuomones. Negi tokia situacija nepažįstama?

Sudėtingos informacinės, žinių aplinkos, pavyzdžiui, politinių žinių aplinkos, nėra tokios paprastos. Čia ir veikėjų, ir veikiančiųjų skaičius – bemaž neribotas, priemonės – įvairios. Nepaisant to, šioje aplinkoje vyksta tas pats procesas: kažkuriuo konkrečiu momentu randasi veikėjai, siekiantys valdyti naujienų pateikimo, faktų interpretavimo ir nuomonių reiškimo procesus. Tirščiausias politinės žinių aplinkos veikimas – rinkimai, kai visos dominavimo pastangos sutelkiamos į vieną rezultatą. Ir, pastebėkite, būdami vienoje ir toje pačioje politinių žinių aplinkoje, visai kitaip joje ir ją veiks vienas politikas-kandidatas ir visai kitaip – politinė partija.

Kadangi šio teksto tikslas nėra detalai išanalizuoti žinių aplinkos veikimo principus, veikėjų elgesį – toks darbas galėtų būti kito teksto ir konkrečių tyrimo tikslas, – dabar svarbiausia pabrėžti, kad žinių aplinkos veikėjų tikslas yra paveikti naujienų kūrimą, įtvirtinti savo dominavimą faktų pateikimo ir interpretavimo bei nuomonių raiškos srityje.

Beje, būtina pažymėti, kad žinių aplinkos kontrolė – nebūtinai negatyvus dalykas. Priešingai – išsilavinusi, atvira ir sveika visuomenė turi ir privalo pasiekti, kad ilgesniam ar trumpesniam laikui suformuotos žinių aplinkos būtų valdomos (o jos visada yra valdomos) arba kontroliuojamos (o jos visada yra kontroliuojamos) kuo padoresnių ir nesavanaudiškų asmenų ar jų grupių. Pavyzdžiui, žinių aplinka, kurią kuria savo vaikams tėvai. Didžia dalimi juk tokia aplinka tikrai kuriama ne pakenkti, bet visokeriopai padėti vaikams. Arba štai mokslo žinio-
mis kuriama informacinė, žinių aplinka – taip pat bus tokia, kurioje net ir dominuojantis vienas šaltinis nesieks neigiamos įtakos aplinkos dalyviams.

Lygiai taip žinių aplinka gali būti kontroliuojama negatyvių veikėjų. Ne veltui totalitarinėse valstybėse valdžia stengiasi kontroliuoti ne tik žiniasklaidos kanalus, turinį, bet ir žmonių mintis, pokalbius, istoriją, kultūrą ir pan.

Įteikta 2021 m. gegužės 11 d.

LINAS KONTRIMAS

Vytauto Didžiojo universitetas

Vlodo Putvinskio g. 23–604, LT-44243 Kaunas, Lietuva

linas.kontrimas@vdu.lt